

بررسی روند گسترش طریقت‌های چشتیه و نعمت‌اللهیه در دکن در مقایسه با مفاهیم کتیبه‌ای مقبره شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان

چکیده

تصوف به‌عنوان پدیده مهم در تاریخ جهان اسلام نقش مهمی در نفوذ و بسط اسلام در شبه قاره هند ایفا کرد؛ دکن به‌عنوان قلب فرهنگی و تمدنی شبه قاره هند پذیرای فرقه‌های مختلف تصوف شد. با تشکیل حکومت سلاطین دهلی و استقرار طریقت چشتیه، مشایخ این فرقه از نفوذ معنوی بسیاری برخوردار شدند. پژوهش حاضر با استفاده از روش تحقیق تاریخی که مبتنی بر توصیف و تحلیل است و با تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مشایخ چشتیه در دوره بهمنیان یکی از گروه‌های تأثیرگذار سیاسی و اجتماعی به‌شمار می‌رفتند؛ به‌طوری‌که سلاطین بهمنی سعی می‌کردند از این جایگاه به‌نفع حکومتشان بهره ببرند اما مشایخ اولیه چشتیه براساس اصول خود از پرداختن به امور سیاسی و قبول مناصب حکومتی امتناع می‌کردند و همین عوامل به رشد این طریقت کمک کرد. بعد از چشتیه، نعمت‌اللهیه در دکن نفوذ کردند و در این منطقه گسترش یافتند. این طریقت‌ها به‌عنوان یک جریان تأثیرگذار در تمام فعالیت‌های فردی و اجتماعی مردم علاوه بر فعالیت‌های صوفیانه، گسترش دین اسلام و ترویج زبان و فرهنگ فارسی تأثیری شگرف در عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی مردم به‌ویژه در هنر و معماری داشتند که یکی از شاخصه‌های ممتاز معماری و هنر در کتیبه اهدایی احمدشاه به آرامگاه شاه نعمت‌الله متجلی شده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی و شناخت جایگاه طریقت‌های چشتیه و نعمت‌اللهیه در دکن.
۲. بررسی چگونگی گسترش فرهنگ و تمدن ایرانی در دکن و معماری کتیبه آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان.

سؤالات پژوهش:

۲. علت رشد طریقت‌های چشتیه و نعمت‌اللهیه در دکن چه بود؟
۲. چه عواملی موجب نفوذ و گسترش فرهنگ و تمدن ایرانی در دکن شدند؟

کلیدواژه‌ها: تصوف، دکن، نعمت‌اللهیه، چشتیه، مقبره شاه نعمت‌الله ولی.

مقدمه

سرزمین دکن در جنوب هند از نخستین قرون ظهور و گسترش اسلام مورد توجه بسیاری از مسلمانان قرار گرفت. این منطقه در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری پذیرای مسلمانان بوده است اما صوفیان از مدت‌ها پیش برای تبلیغ عقایدشان وارد این منطقه شده بودند. مسئله این پژوهش تبیین نقش و عملکرد طریقت‌های چشتیه و نعمت‌اللهیه در دکن می‌باشد؛ با این فرضیه که تشکیل حکومت‌های مستقل مسلمان در این منطقه به رشد و گسترش فرقه‌های مختلف صوفیه انجامید. اگرچه گفته شده که فرقه‌های تصوف در یک زمان به شبه قاره رسیدند اما «چشتیه» زودتر معروف شد. این طریقت بیشتر مورد قبول واقع شد و به دلیل برخورداری از سیستم تبلیغاتی قوی در شهرهای گوناگون در تبلیغ و گسترش اسلام بر طریقت‌های دیگر صوفیه پیشی گرفت. تشکیل سلسله‌های متعدد تصوف توانستند زندگی مردم این منطقه را تحت تأثیر قرار دهند و هند را به‌عنوان یکی از مراکز مهم فعالیت‌های صوفیانه معرفی کند. صوفیان با تساهل و تسامح عارفانه که در رفتار و گفتارشان نهادینه بود، نه تنها در اندیشه و معرفت دینی مردم تأثیر گذاشتند بلکه بر پادشاهان هم نفوذ معنوی و روحانی داشتند؛ به‌طوری‌که در اکثر موارد روابط محترمانه بین صوفیان و سلاطین برقرار بود اما طریقت‌های مختلف رویکردهای متفاوتی را در برابر سیاست دنبال کردند. بعد از اینکه چشتیه دوره اعتلای خود را پشت سر گذاشت، طریقه نعمت‌اللهیه از ایران به هند نفوذ کرد و جایگاه چشتیه را در دکن گرفت. بررسی چگونگی رشد این طریقت‌ها در هند و ارتباط آن‌ها با جغرافیا و فرهنگ ایران، ضرورت این پژوهش را مطرح می‌کند. در ایران شهر کرمان مرکز اصلی طریقت نعمت‌الله بود و مقبره مرشد این گروه در منطقه ماهان قرار دارد و دارای معماری منحصر به فردی است. بررسی مختصات کتیبه مقبره وی می‌تواند مختصاتی از ارتباط فرهنگی ایران و هند در سایه طریقت‌های صوفیانه را آشکار سازد.

لازم به ذکر است که در زمینه پیشینه تحقیق منابع و مقالات متعددی نوشته شده است که به‌طور کلی به بیان مطالبی مجزا درباره هر یک از این طریقت‌ها پرداخته‌اند اما به مسئله این پژوهش اشاره نشده است. مسگر و همکاران (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «ترئینات کتیبه‌ای بقعه شاه نعمت‌الله ولی» به بررسی مختصات کتیبه‌های این بنا پرداخته‌اند. در این پژوهش ویژگی‌های فرهنگی و هنری موجود در این بنای تاریخی بررسی شده است. نصیری جوزقانی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «سیر تاریخی-فکری طریقت چشتیه (از آغاز تا پایان اعتلای آن)» به بررسی فراز و فرود این طریقت در شبه قاره هند پرداخته‌اند. آن‌ها به این جمع‌بندی رسیده‌اند که طریقت چشتیه منشأ خدمات مهمی در جهان اسلام بوده است.

پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای در صدد روشن ساختن زوایای مختلف این موضوع است.

نتیجه‌گیری

چشتیه به‌عنوان طریقتی که بیشتر از سایرین مورد پذیرش مردم قرار گرفت، راه پرفراز و نشیبی را در دکن طی کرد. مشایخ اولیه چشتیه در دکن فقط به ترویج طریقت پرداخته و از این راه تنها در صدد گسترش اسلام بودند؛ زیرا آنان رسالت خود را معنوی می‌دانستند اما پس از گذشت زمان و بیشتر شدن مناسبات با سلاطین، روابط آن‌ها با سلطنت شکل جدیدی به خود گرفت. برخی از مشایخ چشتیه از اصول اولیه خود فاصله گرفته، از خانقاه بیرون آمده، مسائل مذهبی را کنار زده، وارد سیاست شدند، مناصب حکومتی را پذیرفته در حکومت دخالت کردند و حتی باعث عزل و به قدرت رسیدن سلطان می‌شدند که این دوری از اصول مشایخ نخستین، یکی از علل انحطاط چشتیه شمرده می‌شود. البته گفتنی است که فعالیت‌های چشتیه علاوه بر گسترش اسلام در منطقه باعث نشر و اشاعه زبان و فرهنگ فارسی نیز شد؛ فعالیت صوفیان بزرگی چون گیسودراز در دکن که علاوه بر حفظ رابطه‌اش با سلاطین، با تألیفات فراوان خویش و تربیت مریدان و فرستادن خلفای خود به نواحی مختلف دکن، طریقت چشتیه را متحول کرد، راه را برای گسترش و نشر زبان فارسی هموارتر کرد و برای تجدید روابط فرهنگی میان گروه‌های مختلف فضای مطلوبی ایجاد کرد. پس از چشتیه نعمت‌اللهیه نیز از ایران به هند راه یافته بود، به واسطه وسعت دامنه نفوذ معنوی سرسلسله‌اش شاه نعمت‌الله ولی و ارادت خالصانه‌ای که احمد شاه بهمنی و اعقابش به او و خاندانش می‌ورزیدند توانست زمینه مساعدی برای رشد و گسترش فرهنگ و هنر به‌ویژه معماری پیدا کند هرچند که این تأثیر شامل همه آثار معماری شامل مدرسه، بازار و مسجد می‌شود ولی برجسته‌ترین جلوه‌های آن مقابر و خانقاه‌ها را دربرمی‌گیرد اوج تجلی این هنر در کتیبه‌های احمدشاه به آرامگاه شاه نعمت‌الله انعکاس یافته که هم بیانگر علاقه قلبی او به نعمت‌الله ولی بوده و هم نشان‌دهنده گسترش طریقت و تصوف در دکن است.

منابع

- آریا، غلامعلی. (۱۳۶۵). طریقه چشتیه در هند و پاکستان، تهران: زوار.
- آریا، غلامعلی. (۱۳۷۹). «روابط متقابل فرهنگ و تمدن ایران و هند و سهم اندیشه‌های عرفانی»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، دوره ۴۳، شماره ۱۵۵، ص ۳۵۷.
- اسپیر، پرسووال. (۱۳۸۷). تاریخ هند ۲، ترجمه: همایون صنعتی زاده، جلد دوم، قم: ادیان.
- افشار یزدی، محمود. (۱۳۶۱). افغان‌نامه، جلد سوم، تهران: مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات محمود افشار یزدی.
- امیری، کیومرث. (۱۳۷۴). زبان و ادب فارسی در هند، تهران: شرکت نیرو چاپ.
- بنیاد دائره‌المعارف اسلامی. (بی‌تا). دانشنامه جهان اسلام، جلد اول.
- پازوکی، شهرام. (۱۳۸۳). مجموعه مقالات درباره شاه نعمت‌الله ولی، تهران: حقیقت.

- تاپار، رومیل. (۱۳۸۷). تاریخ هند ۱، ترجمه: همایون صنعتی زاده، جلد اول، قم: ادیان.
- تنهایی، انیس. (۱۳۸۷). «تزیینات کتیبه‌ای بقعه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان»، دو فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، دوره ۵، ش ۸، صص ۶۹-۶۳.
- جابری نسب، نرگس. (۱۳۸۸). «مهاجرت ایرانیان به هند»، فصلنامه مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال اول، شماره ۱، صص ۵۶-۲۵.
- جیلانی برق، غلام. (۱۳۳۲). «تصوف در هند و پاکستان»، ادبیات و زبان‌ها، مجله هلال، شماره ۵، صص ۵۶-۵۱.
- جلالی نائینی، سید محمدرضا. (۱۳۷۵). هند در یک نگاه، تهران: شیرازه.
- جمشیدی بروجردی، محمدتقی. (۱۳۷۲). علل ریشه‌ای درگیری مسلمانان و هندوها، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- چشتی، شیخ‌الله دیه بن شیخ عبدالرحیم. (۱۳۸۵). خواجه‌گان چشت سیرالاقطاب (مجموعه زندگی‌نامه‌های مشایخ چشتیه)، چاپ اول، مقدمه تصحیح و فهرست‌ها و توضیح از: دکتر محمد سرور مولایی، تهران: قلم.
- دهباشی، مهدی؛ میرباقری فرد، سید علی‌اصغر. (۱۳۸۴). تاریخ تصوف ۱، تهران: سمت.
- راجپوت، الله بخش. (۱۳۴۳). «سرور عارفان خواجه معین‌الدین چشتی»، مجله هلال، شماره ۴۷، صص ۲۵-۱۹.
- رضوی، سید اطهر عباس. (۱۳۷۶). شیعه در هند ۱، جلد اول، ترجمه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- رضوی، سید اطهر عباس. (۱۳۸۰). تاریخ تصوف در هند، جلد اول، ترجمه: منصور معتمدی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- رضوی، سید اطهر عباس. (۱۳۹۶). تاریخ اجتماعی - فکری شیعه اثنی عشری در هند، جلد اول، ترجمه: منصور معتمدی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- سلطانی گنابادی، محمدباقر. (۱۳۸۳). رهبران طریقت و عرفان، چاپ پنجم، تهران: حقیقت.
- شهریار نقوی، سید حیدر. (۱۳۵۳). «تجلیات زبان و فرهنگ ایران در هند و پاکستان»، مجله هنر و مردم، شماره ۱۴۴، صص ۴۹-۵۶.
- شیمل، آنه ماری. (۱۳۸۶). در قلمرو خانان مغول، ترجمه: فرامرز نجد سمیعی، تهران: امیرکبیر.
- صادقی علوی، محمود. (۱۳۹۶). تاریخ اسلام در شبه قاره هند، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- صادقی علوی، محمود. (۱۳۹۳). «گسترش تشیع در دکن در سده‌های دهم و یازدهم هجری»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه تاریخ اسلام، شماره ۱۳، صص ۸۷-۷۱.
- طاهری، سید مهدی. (۱۳۸۹). «بررسی جریان تصوف در شبه قاره»، فصلنامه مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان، دوره ۲، شماره ۵، صص ۵۴-۲۹.

- طباطبایا، سید علی. (۱۹۳۶م). برهان مآثر، دهلی: مطبع جامعه دهلی.
- ظریف چشتی، سید احمد. (۱۳۹۲). تاریخ مشایخ چشت، بی‌جا: بی‌نا.
- عالمی، خدیجه. (۱۳۹۱). «ملوک بهمنی و جایگاه تشیع در دکن»، فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه شناسی، دوره ۱۰، شماره ۳۹، صص ۱۳۰-۱۰۱.
- عامر، خان محمد. (۱۳۷۸). «علل گسترش و رواج زبان و ادب فارسی در هند»، مجله نامه پارسی، شماره ۴، صص ۶۴-عزیز، احمد. (۱۳۶۷). تاریخ تفکر اسلامی در هند، ترجمه نقی لطفی و محمدجعفر یاحقی، تهران، انتشارات کیهان.
- علوی کرمانی، سید محمد بن مبارک معروف به میرخورد. (بی‌تا). سیرالاولیاء، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان: مؤسسه انتشارات اسلامی لاهور.
- فراهانی منفرد، مهدی. (۱۳۸۲). «ایرانیان در دکن مروری بر حضور ایرانیان و نفوذ زبان فارسی در حکومت بهمنیان»، فصلنامه نامه انجمن، شماره ۱۱، صص ۱۴۲-۱۳۰.
- فرزام، حمید. (۱۳۵۱). روابط معنوی شاه نعمت‌الله ولی با سلاطین هند و ایران، اصفهان: اداره کل فرهنگ و هنر استان اصفهان.
- فرزام، حمید. (۱۳۷۴). تحقیق در احوال و نقد آثار و افکار شاه نعمت‌الله ولی، تهران: سروش.
- فقیه، حسن. (۱۳۶۷). شیعه در شبه قاره، لاهور: سرکنسولگری جمهوری اسلامی ایران.
- کریمی، مجتبی. (۱۳۷۳). نگاهی به تاریخ حیدرآباد دکن، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- کهدویی، محمدکاظم. (۱۳۹۳). نفوذ عرفان و تصوف در هند و بنگلادش، قم: نشر مجمع ذخایر اسلامی.
- محدث دهلوی، عبدالحق. (۱۳۲۸). اخبارالاخیار اسرارالابرار اردو، مترجم: سید یسین علیصاحب نظامی، دهلی.
- مصطفوی سبزواری، رضا. (۱۳۸۷). «سهم زبان فارسی در تدوین تاریخ و فرهنگ و تمدن هند»، مجله نامه پارسی، شماره ۴۶ و ۴۷، صص ۷۴-۶۰.
- معصومی، محسن. (۱۳۸۱). «نقش صوفیان در تشکیل و تداوم حکومت بهمنیان»، فصلنامه تاریخ اسلام، دوره ۶، شماره ۲۱، صص ۱۹۲-۱۶۱.
- معصومی، محسن. (۱۳۸۴). «تأثیر معماری ایرانی در بناهای دوره بهمنیان در جنوب هند»، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۲۱، شماره ۲۱، صص ۹۷-۱۰۴.
- معصومی، محسن؛ شیرازی، سعید. (۱۳۹۲). «مناسبات سلاطین دهلی با مشایخ چشتیه و سهروردیه»، پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی، دوره ۴۶، شماره ۱، صص ۱۲۵-۱۰۹.
- مظفر، محمدحسین. (۱۳۶۸). تاریخ شیعه، ترجمه سید محمدباقر حجتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

نصیری جوزقانی، عبدالرئوف؛ دهقانی، رضا؛ عطایی، دین محمد. (۱۳۹۴). «سیر تاریخی - فکری طریقت چشتیه (از آغاز تا پایان اعتلای آن)»، پژوهشنامه خراسان بزرگ، دوره ۶، شماره ۲۱، صص ۱۲۰-۱۰۷.

نقوی، علیرضا. (۱۳۴۳). تذکره نویسی در هند و پاکستان، تهران: علمی.

واعظی، عبدالعزیز بن شیرملک. (۱۳۶۱). مجموعه در ترجمه احوال شاه نعمت‌الله ولی، به تصحیح و مقدمه ژان اوبن، تهران: انجمن ایران‌شناسی فرانسه در تهران.

هالیستر، جان نورمن. (۱۳۷۳). تشیع در هند، ترجمه: آرمیدخت مشایخ فریدونی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

همایونی، مسعود. (۱۳۵۸). تاریخ سلسله‌های طریقه نعمت‌اللهیه در ایران، چاپ دوم، تهران: مکتب عرفان ایران.

هندوشاه استرآبادی، محمد بن قاسم بن غلامعلی. (۱۳۳۲ق). ترجمه تاریخ فرشته اردو، جلد اول و دوم، لکهنو.

Khalidi, U. (۱۹۹۰). THE SHI'ITES OF THE DECCAN: AN INTRODUCTION. Rivista degli studi orientali, ۶۴(Fasc. ۱/۲), ۵-۱۶.

Lewisohn, L. (۲۰۰۶). Persian Sufism in the contemporary West: reflections on the Ni 'matu'llahi diaspora. In Sufism in the West (pp. ۵۹-۸۰). Routledge.

Seyyed, M., Safakish, H., & Gholami, A. (۲۰۱۵). The development of persian language and literature in the Indian subcontinent in the gurkanid period. Sci.Int (Lahore).

Sherwani, H. K. (۱۹۴۲). Mahmud Gawan: the great Bahmani wazir. Allahabad, Kitabstan.

Siddiqi, M. S. (۱۹۹۰). Sufi-State Relationship under the Bahmanids (AD ۱۳۴۸-۱۵۳۸). Rivista degli studi orientali, ۶۴(Fasc. ۱/۲), ۷۱-۹۶.

Waghmare, N. (۲۰۱۸). Mahmud Gawan: Wazir of bahamani dynasty.